

ІНСТИТУЦІЙНЕ ТА КОМУНІКАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

THE INSTITUTIONAL AND COMMUNICATION SUPPORT OF THE DEVELOPMENT OF THE THEORY OF RESEARCH METHODOLOGY ON THE PROBLEMS OF EDUCATION MANAGEMENT

Стаття присвячена розгляду інституційного та комунікаційного забезпечення розвитку теорії методології досліджень проблем управління освітою з 50-х рр. ХХ ст. дотепер. Розглянуто особливості розвитку теорії методології досліджень проблем управління освітою, які вплинули на сучасний стан її інституційного та комунікаційного забезпечення. Інституційне забезпечення розвитку теорії методології досліджень проблем управління освітою характеризувалося за такими показниками, як: наявність академічних установ, що займаються питаннями методології досліджень проблем управління освітою; освітні інституції, які відтворюють відповідні наукові кадри; державні структури, що спрямовують науково-педагогічну діяльність (інформаційно-аналітичні центри, консультативні ради, спеціалізовані ради із захисту дисертацій); громадські організації, міжнародні донорські організації та фонди, які підтримують розвиток методології у галузі управління освітою; наявність інституцій, що забезпечують комунікативні процеси у цій науковій сфері. Комунікаційне забезпечення розвитку методології досліджень проблем управління освітою аналізувалося щодо представленості тематики з методології досліджень у вітчизняних виданнях; наявності спеціалізованих журналів, газет, тематичних видань закладів вищої освіти з питань методології досліджень проблем управління освітою; представленості цієї тематики на наукових і науково-практичних конференціях різних рівнів, у засобах масової інформації, Інтернет-ресурсах; наявності спеціалізованих вітчизняних наукових і науково-практичних конференцій із питань методології досліджень проблем управління освітою; наявності вітчизняних журналів із наукометричних баз Scopus і WoS, які забезпечують поширення вітчизняних наукових розробок із методології досліджень проблем управління освітою у світовий інформаційний простір.

Ключові слова: інституціалізація науки, наукові комунікації, методологія досліджень, управління освітою, розвиток методології досліджень проблем управління освітою.

The article is devoted to the consideration of institutional and communication support for the development of the theory of research methodology on the problems of education management from the 1950s to the modern times. The peculiarities of the development of the theory of research methodology of education management problems that have influenced the current state of its institutional and communication support are considered. Institutional support for the development of the theory of education management research methodology has been characterized by the following indicators: the availability of academic institutions dealing with education management research methodology issues; educational institutions that reproduce the relevant scientific personnel; state structures that direct scientific and pedagogical activities (information-analytical centers, advisory boards, specialized councils for thesis defense); non-governmental organizations, international donor organizations and foundations that support the development of education management methodology; the availability of institutions that provide communication processes in this scientific field. Communication support for the development of research methodology for education management issues has been analyzed in terms of the presentation of research methodology problems in national publications; the availability of specialized journals, newspapers, thematic editions of higher education institutions on the research methodology of education management problems; the representation of this subject at scientific and scientific-practical conferences of different levels, in mass media, Internet resources; the availability of specialized national scientific and scientific-practical conferences on the research methodology of education management problems; the availability of national journals from Scopus and WoS science databases, which ensure the dissemination of national scientific developments in the methodology of research on education management problems in the global information space.

Key words: institutionalization of science, scientific communications, research methodology, education management, development of research methodology of education management problems.

УДК 37.01:167

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-15-1-31>

Сич Т.В.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри публічної служби
та управління навчальними
й соціальними закладами
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Інституціалізація науки відбиває сучасну тенденцію до диференціації наукового знання і розглядається нами як важливий чинник розвитку теорії управління освітою, теорії методології досліджень управління освітою тощо. Призначенням інститутів організації науки у певній науковій галузі є відтворення наукових кадрів; регулювання за допомогою норм, правил поведінки, санкцій дій науковців певної наукової галузі; згуртування їхніх прагнень, відносин у межах наукової діяльності; форму-

вання та забезпечення функціонування комунікативних каналів. Сформованість системи наукової комунікації має забезпечувати обмін науковою інформацією, поширювати вітчизняні наукові розробки у світовий інформаційний простір і створювати умови для підвищення наукової та професійної активності науково-педагогічних працівників. Певні висновки про розвиток теорії методології досліджень проблем управління освітою можна зробити за результатами аналізу інституційного та комунікаційного її забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Інституалізацію різних ланок системи освіти розглянуто у працях В. Андрущенко, І. Ганчеренко, З. Жуковської, Л. Квасової, В. Фролова, В. Сенашенко, О. Сидоренко, Т. Топчій, В. Андрущенка, О. Антонової, С. Вітвицької, Л. Горбунової, М. Зубрицької, К. Корсака, М. Култаєвої, С. Курбатова, Н. Мирончук, Н. Сидорчук та ін. Окремі аспекти питання інституалізації науки управління освітою розглянуто у працях О. Адаменко, Н. Васиньової, В. Курило, В. Луначека, В. Пономаренко, І. Телешової, Є. Хрикова, С. Яблочникова та ін. Комунікаційні процеси у науці досліджувалися Р. Гіларевським, Л. Литвиною, Е. Мирським, О. Мирською, А. Михайловим, А. Огурцовим, С. Романчук, А. Соколовим, Ю. Сурміним, О. Чорним, Г. Шемаєвою та ін. Співвідношення та взаємопроникнення філософії, логіки науки та наукового пізнання і методології як науки розглянуто у працях В. Удалова, Г. Щедровицького, П. Копніна, А. Спиркіна, В. Розіна, Н. Непомнящої, М. Алексеєва, О. Кивлюка та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У XXI ст. наука управління освітою виокремилася з педагогічної галузі у самостійну наукову галузь, яка має своє предметне поле, структуру, понятійний апарат. Залишається питання про сучасний стан розвитку її методології та стан інституційного і комунікаційного забезпечення цього процесу.

Мета статті – враховуючи особливості розвитку методології досліджень, надати характеристику інституційного та комунікаційного забезпечення процесу розвитку методології досліджень проблем управління освітою у період із 50-х рр. XX ст. дотепер.

Виклад основного матеріалу. Становлення методології наукового пізнання як окремої галузі знання тісно пов'язане з розвитком філософії як прародительки науки, а також із такими феноменами, як «логіка науки», «логіка наукового пізнання». До 60-х рр. XX ст. на протидію буржуазній методології у радянській науці всезагальною визначалася методологія марксизму-ленінізму. Дуже точно характеризує розповсюджене у ті роки розуміння методології таке висловлювання: «Слово «методологія» може використовуватися лише тоді, коли йдеться про дослідження всезагальних законів буття і мислення, про матеріалістичну діалектику» [2]. Методологічні питання конкретних наук вважалися філософськими питаннями, які мали розроблятися філософами. І хоча у 60-ті рр. стає більш очевидним, що всезагальна методологія марксизму-ленінізму дає науковцям конкретних наук найбільш загальні настанови, яких вони мали дотримуватися, конкретизуючи їх відповідно до фактичного матеріалу свого дослідження та наукової галузі, проте існування конкретно-

наукової методології заперечувалося. Щодо конкретних наук ідеться не про методологію, а «лише про методику або часткові методи, в яких всезагальні методи перетворюються, диференціюються, конкретизуються відповідно до специфіки об'єкта пізнання» [2]. Проте численні дослідження марксистсько-ленінської методології все одно у 60–80-ті рр. велися не лише в межах «чистої філософії», але і філософами-природознавцями та суспільствознавцями, що свідчить про формування методології дослідження конкретних наук. Прогресивним був погляд на питання співвідношення загальної методології та конкретно-наукової методології П. Копніна: «Теоретичні й методологічні основи конкретних наук виробляються не лише філософією, але й ними самими. Конкретні науки, виступаючи щодо філософії спеціальними, у свою чергу можуть виступати як методологічні щодо більш вузьких розділів певної галузі знань» [3, с. 421]. По суті, вчений делегує методологічну функцію конкретним наукам, теоретичне знання яких зумовлює відповідну методологію досліджень. П. Копнін очолював Інститут філософії АН України у 1962–1968 рр., що займався проблемами логіки, теорії пізнання, методології наукового пізнання, методологічними проблемами міждисциплінарного знання. Саме з цим видатним вченим пов'язується становлення філософії та методології науки в Україні. До 90-х рр. XXI ст. українська наука формувалася у єдиному радянському інформаційно-науковому просторі. Значний вплив на формування методологічних теорій здійснив видатний московський філософ Г. Щедровицький, котрий очолив роботу «Московського методологічного гуртка», вихідцем якого був П. Копнін. Новаторськими поглядами Г. Щедровицький було протиставлення системного підходу марксистсько-ленінській діалектиці. Він відзначав, що педагогіка виступає як комплексна наука, яка повинна, з одного боку, об'єднати, а з іншого – зняти з себе знання і методи всіх вказаних наук: і соціології, і логіки, і психології, оскільки вони стосуються процесів навчання і виховання. Побудова сучасної педагогіки можлива на засадах методології. Методологічні дослідження виступають як перший етап усієї роботи з побудови педагогічної науки, вони повинні дати нам загальний проект педагогічної науки і план-карту всіх майбутніх теоретичних досліджень, відповідно до яких будуть встановлюватися порядок і темпи всіх часткових розробок [6, с. 3–11].

Після відмови у 80-х рр. XX ст. від марксистсько-ленінської діалектичної методології як всезагальної бурхливо розвивається різноманіття філософських ідей і напрямів, що призводить до поглиблення спеціалізації філософських поглядів (соціальної філософії, історії філософії, філософії освіти, філософії науки тощо). До предметного

кола філософії науки серед іншого належить і з'ясування методів і можливостей збагачення наукових знань (методологія). В. Удалов відзначає відсутність «згадки й про методи, загалом методологію у визначеннях терміна «наука» у філософських словниках XX ст. як масовій формі удосконалення філософсько-світоглядних знань» [4, с. 7]. І тільки у «Філософському енциклопедичному словнику» 2002 р. зазначається: «Розвиток науки характеризують: метод (як шлях дослідження, спосіб формування й усвідомлення); знання, відкриття (як форма прирощення знання); технологія (як спосіб використання знань)» [5, с. 411]. Проте у XXI ст. не завершено обговорення питання щодо впливу філософії, логіки науки і наукового пізнання на розвиток методології як науки, їхнього співвідношення та взаємопроникнення. В. Бондар порівнює філософію та методологію за основними ознаками, за наявності яких система наукових знань може претендувати на відносно самостійну науку (предмет, структура, методи, функції та понятійний апарат), і відзначає, що «саме в конкретизації виявляється специфіка певної галузі пізнання, її відмінність від філософії» [1, с. 64–65].

Особливості розвитку методології досліджень проблем управління освітою сприяли тому, що інституційне та комунікативне її забезпечення як науки здійснюється у межах інших наукових галузей. Наукові пошуки у межах проблемного поля методології досліджень здійснюються у межах філософських наук на базі філософських кафедр вищих навчальних закладів. Серед вітчизняних академічних установ, які досліджують проблеми методології досліджень, провідною установою виступає Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України, створений у 1946 р. при АН УРСР постановою Ради Міністрів УРСР. В інституті започатковані напрями наукових досліджень, над якими працюють цілі наукові школи. У межах цих напрямів здійснюються фундаментальні розробки у сфері логіки, методології та філософії науки (П. Копнін, М. Попович, С. Кримський, А. Ішмуратов). Інститут філософії є головною установою, що розробляє фундаментальні наукові проби у сфері філософських наук, планує й координує філософські дослідження в Україні, здійснює підготовку наукових кадрів через аспірантуру та докторантуру. Розвиток методології досліджень конкретних наук забезпечується ЗВО відповідних галузей. Розробка методології досліджень проблем управління освітою здійснюється переважно завдяки обґрунтуванню методології конкретних досліджень з управління закладами освіти, які проводяться на базі педагогічних вишів. Також у межах педагогічних спеціальностей формується наукова спільнота, яка займається розробленням методології досліджень проблем управління освітою. Із введенням наукової спеціальності 13.00.06 «Теорія

та методика управління освітою» з 2008 р. під її шифром захищаються дисертаційні роботи, у яких обґрунтовується методологія досліджень проблем управління освітою відповідно до предмета дослідження. Фарватерами у підготовці наукових кадрів у цій науковій галуззі можна вважати Університет менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, на базі яких функціонують спеціалізовані вчені ради із захисту докторських і кандидатських дисертацій за спеціальністю 13.00.06 «Теорія та методика управління освітою».

У зв'язку зі специфікою розвитку методології як наукового знання для забезпечення комунікаційних функцій науковцями використовуються періодичні видання, конференції, симпозиуми, круглі столи філософського спрямування та система наукової комунікації у сфері управління освітою. Інституціями із забезпечення комунікаційних процесів виступають вищі заклади освіти та громадські організації. На базі головної української дослідницької установи в царині філософії – Інституту філософії імені Г.С. Сковороди Національної академії наук України (в радянський період – Академії наук УРСР) – з 1927 р. видається філософський часопис «Філософська думка» (у 1989–1997 рр. мав назву «Філософська і соціологічна думка»). У 60-х рр. XX ст. методи дидактичних досліджень у галузі педагогіки розглядаються у республіканському науково-методичному збірнику «Педагогіка». У 70–80-х рр. XX ст. питання методології педагогічних досліджень висвітлюється у часописі «Радянська школа». Необхідно зауважити, що до 1991 р. українські вчені публікували свої праці у московських, ленінградських виданнях, котрі нами не аналізуються.

У 90-х рр. XX ст. поширюється коло журналів наукознавчого та філософського спрямування, у яких розглядаються питання загальної методології пізнання. Національною академією наук України, Центром досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України з 1993 р. видається науковий журнал «Наука та наукознавство». При Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д. Ушинського (м. Одеса) з 1997 р. засновано журнал із філософії «Наукове пізнання: методологія та технологія». З 1998 р. Інститутом філософії ім. Г. Сковороди НАН України видається наукове фахове видання в галузі філософії «Мультиверсум. Філософський альманах». Публікації з методології педагогічних досліджень у 90-х рр. друкуються у таких журналах: «Педагогіка і психологія», «Вересень», «Педагогіка і психологія професійної освіти», «Освіта на Луганщині», «Шлях освіти».

У період 2000–2007 рр. поширюється коло журналів, у яких здійснюються публікації з питань загальної методології пізнання (більше 16 видань): «Наука та наукознавство», «Проблеми науки», «Теорія культури і філософія науки», «Δόξα / ДОКСА», «Філософські проблеми гуманітарних наук», «Гуманітарні студії» та ін. Питання методології педагогічних досліджень друкуються у 6 виданнях: «Наукові записки», «Шлях освіти», «Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис», «Рідна школа», «Педагогіка і психологія», «Освіта: Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик». З'являються публікації щодо методології досліджень проблем управління (Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ), методології дослідження проблем управління освітою: «Директор школи, ліцею, гімназії», «Комп'ютер у школі та сім'ї», «Гуманізація навчально-виховного процесу»: збірник наукових праць Слов'янського державного педагогічного університету, «Теоретичні питання культури, освіти та виховання»: збірник наукових праць Київського національного лінгвістичного університету, «Психологічно-педагогічні проблеми сільської школи»: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини та ін.

У період 2008–2018 рр. більшість ЗВО, у котрих діють філософські кафедри, мають власні видання різного рівня, у яких можуть обговорюватися питання методології пізнання, більшість із них представлена і в електронному варіанті. Проблеми методології наукових досліджень у цей період відображені у 60 виданнях, різних за фаховою спрямованістю, а саме: філософського, економічного, історичного, філологічного, медичного, юридичного, психологічного, соціологічного, мистецького, технічного та ін. спрямування. Значно розширилося коло педагогічних журналів, у яких друкуються у цей період публікації з методології педагогічних досліджень (більше 40 видань).

Публікації з питань методології досліджень проблем управління освітою присутні більше ніж у 30 виданнях. Узагальнення інформації щодо розподілу за періодами вітчизняних видань, що містять статті з питань методології, наведено на рис. 1., де 1 – 50–80-ті рр. ХХ ст.; 2 – 90-ті рр. ХХ ст.; 3 – 2000–2007 рр.; 4 – 2008–2018 рр.

Отже, необхідно зробити висновок, що у період 2008–2018 рр. стрімко зростає кількість видань, у яких підіймаються загальні питання методології пізнання. Ці видання розгалужені за науковою спеціалізацією. На наш погляд, це спричинено становленням методології конкретних наук, а також введенням до освітніх програм на всіх рівнях вищої освіти (бакалаврату, магістратури, аспірантури) навчальних дисциплін методологічного спрямування. Проблематика методології педагогічних досліджень підіймається у педагогічних журналах, кількість яких теж значно збільшилася, що свідчить про розвиток методології педагогічних досліджень як самостійної галузі. Видання, які містять статті з методології дослідження проблем управління, з'являються тільки у ХХ ст. і різняться за науковою спеціалізацією. У період 2008–2018 рр. їх кількість зростає. Серед них присутні видання з державного управління, педагогічних, філософських, економічних, соціальних наук і міждисциплінарні наукові журнали. Такий спектр видань зумовлений особливістю предмету методології досліджень у галузі управління освітою як міждисциплінарного явища. У цьому аспекті підіймається значущість міждисциплінарних наукових журналів, у яких може обговорюватися проблематика управління освітою та методологія досліджень у галузі управління освітою з погляду різних наукових спеціальностей. Останніми роками кількість дисциплінарних журналів зростає, проте публікації в них розгалужені за тематикою.

Більш продуктивними в цьому аспекті є тематичні конференції, на яких обговорюється певне коло проблем, що становлять інтерес для учас-

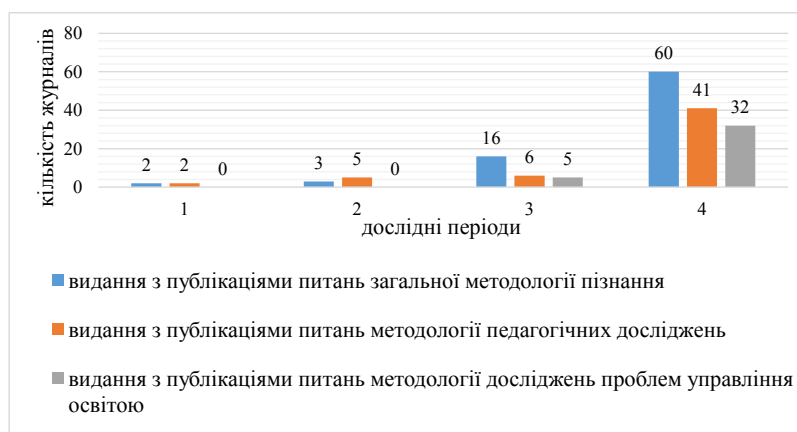

Рис. 1. Динаміка кількості вітчизняних видань із публікаціями питань методології за періодами

ників. У радянські часи проводилися всесоюзні конференції, симпозиуми, присвячені проблемам методології науки, результати яких висвітлювалися у збірниках наукових праць, публікаціях доповідей учасників тощо. Прикладом таких заходів є Всесоюзний симпозиум із логіки та методології науки, який проводився у м. Києві у 60–70-х рр. ХХ ст. Починаючи з 90-х рр. проводяться Всеукраїнські наукові конференції, з'їзди, круглі столи. Прикладом такого заходу є ІІ Всеукраїнський з'їзд працівників освіти і виступу президента України Л.Д. Кучми у 2001 р. у м. Київ, на якому розглядалися питання методології педагогічних досліджень у межах обговорення проблем вищої педагогічної освіти. У 2000 рр. поширюються міжнародні науково-практичні конференції. У період 2008–2018 рр. збільшується кількість міжнародних науково-практичних конференцій: «Психологічні та педагогічні науки у ХХІ ст.: перспективні та пріоритетні напрямки досліджень» (Київ, 2014 р.), «Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні» (Львів, 2014 р.) та ін. Проводяться очні та дистанційні міжнародні конференції спільно з зарубіжними ЗВО: VIII Міжнародна наук.-практ. конф. «Проблеми емпіричних досліджень у психології» (2015 р., м. Київ (Україна), м. Краків (Польща)) та ін. В організації конференцій беруть участь громадські організації, наприклад, організатором міжнародної науково-практичної конференції «Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у ХХ ст.» 2014 р. у м. Львів виступає ГО «Львівська педагогічна спільнота». Названі вище заходи присвячені методології педагогічних досліджень і досліджень у галузі психології та відбивають тенденцію щодо розвитку методології конкретних наук у цей період. Поряд із цим проводяться заходи з розгляду питань міждисциплінарних досліджень, методологічної підготовки науковців. Прикладом таких заходів є науково-практична конференція «Методологія сучасних наукових досліджень» (Харків, 2003 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих вчених «Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень» (Київ, 2016 р.), Круглий стіл у Центрі гуманітарної освіти НАН України «Філософсько-методологічна культура науковця» (2017 р.); міжнародна науково-теоретична конференція «Гуманітарний дискурс: дисциплінарність, міждисциплінарність, трансдисциплінарність» (Одеса, 2015 р.), «Мультидисциплінарні академічні дослідження і глобальні інновації: гуманітарні та соціальні науки» (Київ, 2015 р.) та ін. За результатами аналізу назв 234 міжнародних і 322 всеукраїнських науково-практичних конференцій Переліку міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференцій здобувачів вищої освіти і молодих учених 2018 р. (<http://stu.cn.ua/>

media/files/conference/k-mon18.pdf) з'ясовано, що тільки 2 міжнародні науково-практичні конференції присвячені проблемам методології в гуманітарній сфері: «Актуальні питання методології сучасної гуманітарної науки» (організатор – Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна), «Сучасні методи, інформаційне, програмне та технічне забезпечення освітніх та управлінських процесів» (організатор – Ізмаїльський державний гуманітарний університет).

Забезпечення інтеграції здобутків вітчизняних науковців із питань методології досліджень проблем управління освітою у міжнародний простір здійснюється завдяки участі у міжнародних конференціях, друку статей у міжнародних наукових виданнях. Розглянуто можливість здійснення публікації у вітчизняних журналах, включених до наукометричних баз Scopus і WoS, де виділено педагогіку, освіту, управління й адміністрування як предметні сфери. Встановлено, що у 5 журналах присутня тематика статей із проблем управління освітою і можуть висвітлюватися проблеми методології досліджень у галузі освіти. Проте кожне з цих видань має свою тематичну спрямованість: економічний аспект управління освітою; маркетинг в освіті, управління інноваціями в освіті та інноваційний менеджмент в освіті; управління розвитком соціальної освіти, соціально-освітніх послуг; ІКТ-управління в освіті, освіта в галузі технічних наук. Також у цих базах представлено мультидисциплінарні наукові журнали. Загальні питання методології досліджень можуть бути висвітлені у журналах філософського спрямування («Sententiae»).

Висновки. Особливостями розвитку методології досліджень проблем управління освітою є те, що як методологія конкретної науки вона розвивалася в межах філософії, загальної методології марксизму-ленінізму, у просторі радянської науки, зумовлена розвитком педагогічної галузі та теорії управління освітою, яка у вітчизняній науці у наукову галузь виокремилася тільки у ХХІ ст. Визначені особливості зумовили стан інституційного забезпечення розвитку теорії методології досліджень проблем управління освітою, що здійснюється на базі інституцій філософської та педагогічної галузей, а також системи інституцій, яка забезпечує розвиток теорії управління освітою і також перебуває у стані формування. Публікації статей із методології досліджень проблем управління освітою науковці здійснюють зазвичай у педагогічних виданнях, вісниках ЗВО, журналах з управління освітою, а також у періодичних журналах із державного управління, в економічних, технічних і психологічних періодичних виданнях. Спеціалізовані періодичні фахові видання з методології досліджень проблем управління освітою відсутні. Можливості українських науковців щодо публікування статей із проблем

методології досліджень управління освітою у вітчизняних педагогічних, філософських та управлінських журналах із наукометричних баз Scopus і WoS з'явлені тематикою видань. Функціонує декілька спеціалізованих конференцій із проблем методології гуманітарних наук. Комунікативних заходів, присвячених методології досліджень проблем управління освітою, нами не виявлено. Зазвичай ця проблематика розглядається в межах питань управління освітою на конференціях педагогічного спрямування та конференціях із проблем управління освітою. Комунікаційна система забезпечення розвитку теорії методології досліджень проблем управління освітою перебуває у стані становлення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бондар В.І. Методологія та філософія наукового пізнання: подібність, відмінність, взаємозбагачення. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 1. С. 59–68.
2. Бынков А. К вопросу о системе методологии и методов в диалектической логике. *Диалектика и логика научного познания*. Москва : Наука, 1966. С. 321–333
3. Копнин П., Спиркин А. Методология. *Философская энциклопедия* : в 5 т. Т. 3. Москва : СЭ, 1964. С. 420–422.
4. Удалов В.Л. Методология науки: історичні рівні розвитку, сучасний «перехідний період». *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Філологічні науки*. 2014. № 1. С. 16–27.
5. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук, Є.К. Бистрицький, М.О. Булатов та ін. Київ : Абрис, 2002. 744 с.
6. Щедровицкий Г.П., Розин В.М., Непомнящая Н.И., Алексеев Н.Г. *Педагогика и логика*. Москва : Кисталь, 1993. 416 с.